

Jerzy DZIECIUCHOWICZ

REGIONALNE BUDOWNICTWO MIESZKANIOWE NA ŚWIECIE: CECHY DYSTYNKTYWNE I ICH ZMIENNOŚĆ PRZESTRZENNA

8

dr Jerzy Dzieciuchowicz, asys. Prof. – *Uniwersytet Łódzki*
Wydział Nauk Geograficznych
Instytut Budownictwa i Polityki Przestrzennej
ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź
e-mail: jerzy.dzieciuchowicz@geo.uni.lodz.pl

ZARYS TREŚCI: Przedmiotem tego opracowania jest regionalne budownictwo mieszkaniowe na świecie. Przeprowadzona analiza dotyczy w głównej mierze odrębnych typów domów wernakularnych. Podstawowe zagadnienia badawcze poprzedzone zostały omówieniem kierunków geograficznych badań domu i mieszkania. Podstawowym celem pracy jest ustalenie wyróżniających cech regionalnych typów domów oraz identyfikacja ich zróżnicowania przestrzennego.

Pod wpływem różnorodnych czynników: przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych wykształciły się regionalne i lokalne typy tradycyjnych domów, reprezentujące odrębne kombinacje podobnych cech i specyficzne zasięgi przestrzenne. Równocześnie wytworzyły się regiony architektoniczne zdefiniowane, jako obszary zdominowane przez formy budowlane i plastyczne reprezentujące podobne cechy.

Wśród geografów problematyką domu i mieszkania w różnych regionach świata w powiązaniu z warunkami naturalnymi i społeczno-kulturowymi interesują się przede wszystkim

przedstawiciele geografii kultury, geografii społecznej oraz geografii osadnictwa. Współczesne badania geograficzne w tej dziedzinie dotyczą głównie różnorodnych znaczeń i funkcji domu. Nowym problemem badawczym, stało się doświadczanie domu, jako miejsca pracy, przemocy, oporu, negacji i kontestacji. W polskiej geografii społeczno-ekonomicznej liczne prace badawcze, odwołujące się często do wyników badań z dziedzin pokrewnych, zostały poświęcone środowisku mieszkaniowemu oraz strukturze przestrzennej zasobów mieszkaniowych i warunków mieszkaniowych w miastach i regionach miejskich.

Regionalna zabudowa mieszkaniowa określana jest też mianem budownictwa wernakularnego. Budynki, wernakularne są świadectwem historii, reprezentując obiekty wznoszone przy użyciu tradycyjnych materiałów i stylów, przez miejscowych budowniczych, odwołujących się do dziedzictwa regionalnego i lokalnego. Typowe budownictwo wernakularne reprezentują przede wszystkim małe, proste konstrukcje, bazujące na miejscowych surowcach i materiałach budowlanych, które wyróżnia harmonia pomiędzy naturą i rdzennymi mieszkańcami. Budownictwo to, ukształtowane pod wpływem treści kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie, przetrwało głównie na obszarach wiejskich i słabo zurbanizowanych. Wielu wybitnych architektów inspirowały walory estetyczne regionalnej zabudowy mieszkaniowej. Jej geneza i ewolucja wiąże się z procesem personalizacji domu.

Regionalne typy domów różnicują się przestrzennie przede wszystkim z uwagi na rodzaj stosowanych do ich budowy materiałów budowlanych, a także formę budynków, ich wielkość, kształt i pokrycie dachów. Do materiałów najczęściej wykorzystywanych w tym budownictwie – w zależności od określonych warunków miejscowych – należą drewno, kamień, piasek, glina i cegła. Domy budowane w stylu regionalnym przybierają przy tym różnorodne formy, upodabniające się do prostopadłościanu, sześcianu, walca bądź stożka. Ich dachy różnią się kształtem, przy czym najczęściej są to dachy: jednospadowe, dwuspadowe i czterospadowe. Do ich pokrycia wykorzystywana jest wszystkim słoma, trzcina, gont i dachówka. Warto też zauważyć, iż budownictwo to wyróżnia się często interesującym zdobnictwem architektonicznym. Regionalny typ domów inspirował twórczość wielu wybitnych architektów.

Szczególnie charakterystyczną cechą zmienności przestrzennej regionalnych typów domów na świecie stanowi układ strefowy. Jest on zdeterminowany przez kompleks warunków naturalnych i społeczno-kulturowych. Nader istotne ograniczenie dla form budowanych domów stwarzają warunki termiczne. Szata roślinna i budowa geologiczna decyduje o dostępności szczególnie popularnych materiałów budowlanych, takich jak drewno i surowce skalne. Na obszarach zalesionych odrębne strefy obejmują domy z drewna i liści roślin, przeważnie prostokątne z wysokimi dachami, domy z poziomo kładzionych belek z drzew iglastych, a także domy z drewna oraz słomy, zazwyczaj okrągłe z dachami półkolistymi lub stożkowymi. W regionach, gdzie do najłatwiej osiągalnych materiałów budowlanych należy kamień, cegła i glina, indywidualne zasięgi przestrzenne znamionują domy z kamienia ciosanego i cegły, budynki wznoszone z kamienia nieciosanego i wykute w skale, domy konstruowane z cegły lub gliny i drewna (mur pruski), a także domy budowane z gliny lub niewypalonych cegieł.

Budownictwo regionalne zawsze odzwierciedla przede wszystkim tradycje historyczne i formy przystosowania do warunków środowiska przyrodniczego. Stąd też w regionach o podobnym środowisku naturalnym występują nierzadko różne typy domów wernakularnych. Specyficzne kombinacje typów wernakularnego budownictwa mieszkaniowego są przypisane każdej z wielkich współczesnych cywilizacji.

Typologie regionalne tradycyjnej zabudowy mieszkaniowej bazują na różnicach w zbiorach cech diagnostycznych. Z uwagi na odmienny zasięg przestrzenny i przemyślany dobór tych cech, wyróżniają się m.in. typologie opracowane przez: P. Vidal de la Blache'a, S.A. Tokariewa, I. Tłoczka i T. Czerwińskiego.

SŁOWA KLUCZOWE: wernakularne domy mieszkalne, regionalne budownictwo mieszkaniowe, tradycyjne budownictwo ludowe, świat

THE REGIONAL HOUSING IN THE WORLD: THEIR DISTINCTIVE FEATURES AND SPATIAL CHANGEABILITY

ABSTRACT: Under the influence of diverse factors: natural, social, economic and cultural, developed regional and local types of traditional houses, representing separate combinations of similar features and peculiar spatial reaches. At the same time architectural regions defined, as areas dominated by similar building and plastic forms, were created. The regional housing is also distinguished with name of the vernacular construction. Vernacular buildings are a certificate of history, representing objects erected using traditional materials and styles, by experienced builders, appealing to the regional and local legacy. Typical vernacular constructions represent small, straight structures, being based on local resources which the harmony distinct between the nature and residents above all. These constructions are formed under the cultural impact passed on from the generation to the generation, survived mainly in country and poorly urbanized areas. Aesthetic advantages of the regional housing inspired many outstanding architects. Her genesis and evolution are connected with a process of the personalization of the house.

The regional housing industry in the world is a subject of this study. Separate traditional types of houses are the main research problems. Fundamental research issues were preceded by discussing directions of geographical studies of the house and of the flat. Establishing regional types singling features of houses and the identification of their spatial diversity are an essential purpose of the work.

Amongst geographers in issues of the house and living in different regions of world, in connecting with natural and social-cultural conditions, are interested above all representatives of the culture geography, the social geography and geography of the settlement. Contemporary geographical examinations in this field concern diverse meanings and the function of the house mainly. The new research problem happened, experiencing the house, as a place of employment, the violence, the resistance, the negation and the defiance. In Polish socioeconomic geography numerous research works, referring often to research findings from related fields, were devoted to the housing environment and the spatial structure of the housing stock and housing conditions in cities and urban regions.

The regional housing industry diversifies spatially above all due to kind of applied building materials, form and size of houses as well as shape and covering their roofs. The materials most often used in this construction – depending on determined local conditions – belongs wood, stone, sand, clay and brick. Houses built in the regional style assume diverse forms, becoming like a cube, a cylinder or a cone in addition. Their roofs differ in the shape. Most often are houses with one, two and four-roof. For covering roofs are used first of all straw, cane, single and tile. It is worthwhile also noticing that the traditional buildings often reward with the interested architectural adornment. The regional type of houses inspired the works of many outstanding architects.

Peculiarly a zone arrangement constitutes the characteristic feature of the spatial changeability of regional types of houses in the world. He is determined through the complex of natural and social-cultural conditions. Extremely significant limiting for forms built houses creates thermal conditions. The flora and the geological structure decide against availabilities of particularly popular building materials, so as hard as wood and rock raw materials. In areas converted into forest separate zones include houses from wood and leaves of plants, mainly rectangular with high roofs, houses from horizontally put beams from coniferous, as well as houses of wood and straw, usually round with semicircular or conical roofs. In regions, where to most easily of attainable building materials a stone, brick and the clay are involved, individual spatial ranges signify hewn stone and of brick houses, buildings erected from the not-hewn stone and forged in rock, houses constructed brick or clay and wood (half-timbered wall), as well as houses built from clay or not-baked bricks.

One should emphasize that the cultural individual of the traditional regional housing in the world has her reflection both in the sphere standard, providing the most important strengthened values, norms, and rules and ruling principles with construction of houses, and in the cognitive sphere. These buildings always reflect historical traditions and forms of adapting to conditions the natural environment above all. From here about the similar natural environment regions frequently different types of vernacular houses also appear in. One should in addition mark, that peculiar dominating types of the vernacular housing are assigned to every of large contemporary civilizations.

Regional typologies of the traditional housing are based on different-numerous sets of diagnostic features. Due to the different spatial reach and the selection thought over of these features, among others typologies drawn up single themselves out through: P. Vidal de la Blache, S.A. Tokariew, I. Tłoczek and T. Czerwiński.

KEYWORDS: dwelling houses, the regional housing, regional architecture, vernacular housing, traditional construction, world

8.1. Wprowadzenie

Dom mieszkalny stanowi budynek konstrukcyjnie i funkcjonalnie przystosowany do stałego lub czasowego zamieszkiwania przez ludzi. Na jego formę i użytkowanie wywiera wpływ zmienny w czasie kompleks różnorodnych czynników: przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Dzięki temu w przeszłości wykształciły się regionalne i lokalne (miejscowe) typy domów, reprezentujące odrębne kombinacje podobnych cech i specyficzne zasięgi przestrzenne. Domy określonego typu skupione na jednym obszarze tworzą region architektoniczny. I. Tłoczek (1958), region taki zdefiniował, jako obszar zdominowany przez formy budowlane i plastyczne domów reprezentujące podobne cechy. Cechy te, zdeterminowane w głównej mierze warunkami środowiska naturalnego oraz rozwoju kultury materialnej i duchowej mieszkańców danego obszaru, zostały ukształtowane w trakcie długotrwałego procesu historycznego. Niektóre regionalne typy domów mogą współwystępować na tym samym obszarze albo tworzyć izolowane wyspy na terenie zdominowanym przez inny typ.

Regionalna zabudowa mieszkaniowa określana jest również mianem budownictwa wernakularnego (Gultek 1997). Miano wernakularny pochodzi od łacińskiej nazwy (*vernaculus*) gamy lokalnych, wytwarzanych zgodnie z tradycją wyrobów. Domy wernakularne w myśl znaczenia przyjętego w architekturze (Jones 2015) są zakorzenione w historii, reprezentując unikalne obiekty wznoszone zazwyczaj przy użyciu tradycyjnych materiałów i stylów, przez miejscowych budowniczych, odwołujących się do dziedzictwa regionalnego i lokalnego. Powstawały one we wszystkich okresach historii architektury. Przedstawicielami typowego budownictwa wernakularnego są niewielkie proste konstrukcje, które bazując na lokalnych surowcach i materiałach budowlanych, wyróżniają się harmonią między naturą i rdzennymi mieszkańcami (Jones 2015).

Budownictwo regionalne kształtuje się pod wpływem treści kulturowych przekazywanych z pokolenia na pokolenie (Szacki 2011). Treści te są włączane do aktualnej świadomości społecznej. Umożliwia to samookreślenie się i ciągłość historyczną określonych społeczności. Z całej zastanej tradycji budowlanej dane społeczności dokonują wyboru tradycji żywej, akcentując szczególnie ważne elementy swoich doświadczeń.

Budownictwo regionalne wznoszone zgodnie z tradycją historyczną przetrwało głównie na obszarach wiejskich i słabo zurbanizowanych, cechując się przeważnie małymi rozmiarami i prostą konstrukcją domów, budowanych z wykorzystaniem naturalnych, łatwo dostępnych, miejscowych materiałów i technik budowlanych. Budownictwo to, jest inspirowane zarówno historią, jak i krajobrazem danego terenu. Różne jego style są na świecie reprezentowane przez domy kamienne, wykute w skale, domy drewniane, domy na palach, domy na drzewach, domy pływające, domy o wielu dachach, domy z drewna i papieru, chaty z gliny, drewna, surowej cegły i liści (np. palm), domy z tynkami wapiennymi, dekorowane drewnem i fajansem, lepianki, ziemianki, przenośne namioty itp.

Odmiany budownictwa wernakularnego wyrażają specyficzne różnice między regionami, krajami, narodami, grupami etnicznymi i społecznymi oraz społeczeństwami bogatymi i biednymi. Jego rozwój przestrzenny był uzależniony od sytuacji gospodarczej, a także zmian społeczno-kulturowych, a zwłaszcza znaczenia miejsca i lokalności w kształtowaniu przestrzeni społecznej (Lewicka 2012; Kubicki 2016). Regionalny typ domów był propagowany przez wybitnych architektów: m.in. przez W. Morrisa (1834–1896) i F.L. Wrighta (1897–1958). Współcześnie można zauważyć stopniowy wzrost społecznego zainteresowania tego rodzaju budownictwem. Jego styl nierzadko był inspiracją dla nowoczesnej architektury, poszukującej prostej formy dla różnorodnych, skomplikowanych konstrukcji budowlanych. Z drugiej strony budownictwo regionalne w pewnym zakresie czerpało także wzorce z nowych rozwiązań stosowanych w architekturze mieszkaniowej.

Wielu wybitnych architektów, będących mistrzami architektury organicznej (Frank Wright) i funkcjonalizmu (Le Corbusier, Alvar Aalto), ceniło walory estetyczne domów wernakulanych. Na przykład Charles Le Corbusier w odniesieniu do tradycyjnych domów tureckich zwracał uwagę na naturalność, żywe barwy i prostą geometrię ich stylu oraz urozmaicone kształty dachów, estetyczne detale i proste metody wykorzystania materiałów budowlanych (Flint 2017). Z kolei Alvar Aalto, zwolennik architektury humanistycznej, odwołując się nordyckiej tradycji budownictwa regionalnego, uwypuklał jego malowniczość związaną z szerokim wykorzystaniem drewna, które umożliwia swobodne operowanie formami krzywoliniowymi i drobnymi detalami (Hyon-Sob 2009).

Budownictwo regionalne determinują równocześnie różnorodne czynniki przyrodnicze. Do najważniejszych należą: klimat, budowa geologiczna, ukształtowanie powierzchni, hydrologia i szata roślinna. Niemniejsze znaczenie ma także środowisko społeczno-kulturowe: rozwój społeczny i techniczny, rodzaje działalności gospodarczej, tradycje, dziedzictwo kulturowe.

Geneza i ewolucja regionalnej zabudowy mieszkaniowej wiąże się z procesem personalizacji domu (Erdayu Os'hara, Esmawee, Masran 2012), który podnosi jakość życia codziennego. Budownictwo mieszkaniowe projektowane dla typowego użytkownika, prowadzi do zacierania się regionalnego i lokalnego kontekstu kulturowego domu. Jednakże stopniowo pojawiają się dysproporcje pomiędzy pierwotną formą budynków a zmieniającymi się indywidualnymi potrzebami i preferencjami ich mieszkańców. Personalizacja domu staje się impulsem przemian tradycyjnego budownictwa mieszkaniowego. Jej celem jest stworzenie domu o wyjątkowych cechach, odrębnych od cech innych budynków. Sposoby i zakres tej personalizacji mogą być różne. Zazwyczaj polega ona na nadawaniu domowi nowego stylu w wyniku jego przebudowy lub rozbudowy, dodaniu detali architektonicznych, dekorowaniu i upiększaniu fasady. Należy przy tym odróżnić personalizację zewnętrzną i wewnętrzną domu. Personalizacja zewnętrzna obejmuje elementy budowlane dostępne obserwacji każdego użytkownika przestrzeni mieszkaniowej. Personalizacja wewnętrzna, niewidoczna dla obserwatora z zewnątrz, odnosi się do samego wnętrza domu i jego poszczególnych pomieszczeń. Efekt trwały w skali regionalnej i lokalnej daje w szczególności długotrwała wyselekcjonowana personalizacja zewnętrzna domu, podlegająca dyfuzji przestrzennej.

Personalizacja zewnętrzna domu obejmuje szereg jego elementów. Dobrze obrazują to badania terenowe 42 losowo dobranych segmentów położonych w różnych rejonach miasta Klang Valley w Malezji, przeprowadzone przez O.A. Erdayu, E. Esmawee i S. Masran (2009). W badaniach tych wnikliwej analizie zostały poddane różnorakie modyfikacje budynków obejmujące: 1. Ganek, 2. Fasadę domu, 3. Tarasy i balkony, 4. Inne widoczne elementy konstrukcyjne budynku (boczne ściany zewnętrzne, dachy), a także bramy i ogrodzenia.

Współczesne przemiany społeczno-gospodarcze i rozwój procesów urbanizacyjnych na obszarach wiejskich są zazwyczaj związane z gwałtownym zanikaniem tradycyjnego, ludowego budownictwa mieszkaniowego, dostosowanego do warunków naturalnych. Od dawna znikają nie tylko malownicze wiejskie chaty, ale także towarzyszące im spichlerze, wiatraki, młyny wodne, kuźnie, olejarnie, folusze i tartaki. Jednocześnie dochodzi do wyludniania wsi. Nierzadko najcenniejsze zabytkowe domy wiejskie zachowały się jedynie w skansenach. W regionach słabiej zurbanizowanych przemiany w budownictwie wiejskim zachodzą dużo wolniej. Domy starsze, a nawet nowe częstokroć nawiązują tam do tradycyjnej architektury ludowej. Z kolei, nowoczesną zabudowę mieszkaniową, wznoszoną często metodami przemysłowymi, na całym świecie cechuje daleko idąca standaryzacja i unifikacja formy architektonicznej. Zabudowa ta szczególnie charakterystyczna dla miast i terenów wiejskich silnie zurbanizowanych zwykle nie odzwierciedla tożsamości regionalnej.

Przedmiot tego opracowania stanowi regionalne budownictwo mieszkaniowe na świecie, wpisując się w szczególności w zakres szeroko pojmowanej geografii kultury (Rembowska 2002). Analizując odrębne regionalne typy domów, zwrócono uwagę przede wszystkim na ich cechy dystynktywne określające formę architektoniczną, konstrukcję i technikę budowlaną, rozplanowanie w przekroju poziomym i pionowym, materiał ścian, rodzaj i pokrycie dachu, przeznaczenie pomieszczeń, rodzaj użytkowników oraz lokalizację ogólną i szczegółową. Zakres przestrzenny przeprowadzonej analizy obejmuje obszary zaludnione stale lub okresowo, a zakres czasowy odnosi się do współczesnych tendencji w rozwoju i zmienności przestrzennej budownictwa regionalnego na świecie. Podstawowe zagadnienia badawcze zostały poprzedzone omówieniem kierunków geograficznych badań domu mieszkalnego. Wskazana wyżej problematyka była rzadko poruszana w dotychczasowych badaniach geograficznych (Klima 2012). Główny cel tej pracy stanowi określenie wyróżniających cech regionalnego budownictwa mieszkaniowego oraz identyfikacja jego zróżnicowania przestrzennego. Źródło podstawowych danych stanowiła literatura przedmiotu oraz różnorodne materiały dokumentacyjne.

8.2. Geograficzne badania domu i mieszkania

Spośród geografów problematykę domu i mieszkania poruszają przede wszystkim przedstawiciele geografii kultury, geografii społecznej oraz geografii osadnictwa (Bourne 1986; Valentine 2001; Blunt 2005; Dzieciuchowicz 2011; Klima 2012). Typy domów wznoszonych w określonych regionach, z różnego rodzaju materiałów budowlanych, były rozpatrywane m.in. przez P. Vidal de la Blache'a (1921), B. Zaborskiego i A. Wrzoska (1933), M. Kiełczewską-Zaleską

(1969) i D. Szymańską (2013). Pokrewne zagadnienia podejmują współczesne badania krajobrazów kulturowych (Roe, Taylor, 2014; Goetteus, Brown 2021).

Podsumowując współczesne badania w tej dziedzinie prowadzone przez geografów zachodnich, P. Sommerville (1992) wskazuje, że dotyczą one głównie różnorodnych znaczeń i funkcji domu, który stanowi miejsce zamieszkania, umożliwia schronienie, daje poczucie bezpieczeństwa fizycznego i emocjonalnego, zapewnia odpoczynek i komfort, świadomość przynależności, tożsamości i prywatności. Nowym problemem badawczym, analizowanym w wielu współczesnych pracach, których przegląd przedstawiła A. Blunt (2005), stało się doświadczanie domu, jako miejsca pracy, przemocy, oporu, negacji i kontestacji. Zaznacza ona, iż „Dom jest przestrzenią materialną i afektywną (emocjonalną) stworzoną przez codzienne zachowania, doświadczenia życiowe, relacje społeczne, wspomnienia i emocje”. Nowy nurt reprezentują również studia dotyczące osiedli grodzonych i jakości życia ich mieszkańców. Prowadzono je zarówno za granicą (Blakely, Snyder 1997; Frantz 2000; Webster 2001; Low 2003; Manzi Smith Bowers 2005), jak i w Polsce (Bachvarow 2005; Miszewska 2006; Chabowski 2007; Gądecki 2007, 2009; Gąsior-Niemiec, Glasze, Lippok, Pütz 2007; Jałowicki 2007; Michałowski 2007; Owczarek 2007; Tobiasz-Lis 2011). Niedawno w kraju podjęte zostały też badania nowoczesnego społecznego budownictwa mieszkaniowego (Dzieciuchowicz 2011) oraz nowej, oryginalnej formy zabudowy mieszkaniowej, którą reprezentują lofty i współczesne rezydencje (Kościński 2008; Chaberko 2012; Dzieciuchowicz, Groeger 2016).

W polskiej geografii społeczno-ekonomicznej liczne prace badawcze zostały poświęcone środowisku mieszkaniowemu oraz strukturze przestrzennej zasobów mieszkaniowych i warunków mieszkaniowych w miastach i regionach miejskich. Szczególnie często były one podejmowane w odniesieniu do Łodzi i aglomeracji łódzkiej oraz miast woj. łódzkiego (Dzieciuchowicz 1974, 1976, 1980, 1999, 2002, 2005, 2011a, 2011b; Groeger 2004, 2013; Gryglewski, Wróbel, Ucińska 2009; Janiszewska, Klima, Rochmińska 2011, 2012; Kaczmarek 1996; Marcińczak 2004, 2009; Milewska-Osiecka 2010). Zwracają też uwagę podobne badania dotyczące przestrzeni mieszkaniowej i warunków mieszkaniowych Wrocławia (Ilnicki 2006; Miszewska 2006) oraz centrum Kielc (Dzieciuchowicz, Stolarczyk, Suliborski 1972).

Studia geograficzne domu odwołują się często do wyników pokrewnych prac badawczych prowadzonych m.in. przez etnografów (antropologów kultury), architektów (urbanistów), ekonomistów i socjologów. W przypadku etnografii opracowania takie dotyczą na przykład tradycji etnicznej w budownictwie ludowym i jego systematyzacji, w powiązaniu z wpływem kulturowym na zabudowę mieszkaniową, wnoszoną przez różnorodne grupy etniczne i narodowościowe (Meitzen 1882; Haberlandt 1928; Moszyński 1929–1939; Tłoczek 1958; Vakarelski 1965; Czerwiński 2012; Prokopek 2019). W dziedzinie architektury przykładem mogą

być badania historycznych i technicznych aspektów regionalnego i miejscowego budownictwa mieszkaniowego, jego stanu zachowania, specyficznych stylów architektonicznych, oraz odpowiadających im technik budowlanych, konstrukcji budynków i materiałów służących do ich budowy (Braun 1969; Jones 2015; Flint 2017; Tajchman, Jurecki 2020). W odniesieniu do sfery zainteresowań ekonomistów można przykładowo wymienić studia nad gospodarką i polityką mieszkaniową, funkcjonowaniem systemu i rynku mieszkaniowego oraz polityką przestrzenną (Andrzejewski 1987; Kozłowski, Węglowski, Wierzchowski, Zastawiak, Zgud 2005; Lis 2015; Oikarinen 2007; Polko 2005; Poterba 1991). W dziedzinie socjologii pokrewna problematyka badawcza dotyczy m.in. kwestii mieszkaniowej oraz wzajemnego oddziaływania środowiska mieszkaniowego i społecznego (Turowski 1979; Kaltenberg-Kwiatkowska 1982; Karwińska 2008).

Praca ta odwołuje się do koncepcji teoretycznej środowiska mieszkaniowego, odgrywającego fundamentalną rolę w życiu każdego człowieka i społeczeństwa (Dzieciuchowicz 2011). Środowisko to tworzą tereny mieszkaniowe i zabudowa mieszkaniowa oraz budownictwo mieszkaniowe, polityka, gospodarka mieszkaniowa i użytkownicy mieszkań. Jest ono zdeterminowane przez cały kompleks czynników obejmujących położenie geograficzne, warunki przyrodnicze, historyczne, polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe. Zgodnie z koncepcją P. Vidal de la Blache'a (1922) – twórcy nurtu humanistycznego we francuskiej geografii człowieka – środowisko mieszkaniowe należy traktować, jako główną składową środowiska życia człowieka.

8.3. Cechy dystynktywne regionalnego budownictwa mieszkaniowego

Regionalna zabudowa mieszkaniowa różnicuje się przestrzennie przede wszystkim z uwagi na rodzaj stosowanych, zazwyczaj miejscowych, łatwo dostępnych materiałów budowlanych, formę i wielkość domów oraz kształt i pokrycie ich dachów. Do materiałów najczęściej wykorzystywanych w tym budownictwie – w zależności od określonych warunków fizyczno-geograficznych – należą drewno, kamień, piasek, glina i cegła. W węższym zakresie wykorzystuje się również korę (np. wiązu lub brzozy), liście (np. palm), słomę, trzcinę, sitowie, trawę, papier, skórę zwierzęcą, tuf i muł. Często używane są też materiały mieszane: drewno i słoma, drewno i papier, glina i słoma, cegła i drewno (mur pruski), kamień i cegła, kamień i drewno itp.

Regionalne budownictwo mieszkaniowe bazuje na różnorodnych surowcach skalnych o odmiennym pochodzeniu (Pius 1965). W przypadku surowców skalnych pochodzenia magmowego zastosowanie w tej dziedzinie znajdują m.in. granity, gabbro, andezyty i bazalty, które cechują się dużą wytrzymałością i podatnością na obróbkę. Są one wykorzystywane m.in. na licówki ścian, schody i fundamenty. Inne zastosowanie mają osadowe surowce skalne pochodzenia

chemicznego i organicznego. W ich przypadku dużą rolę odgrywają miękkie i łatwo ścieralne, wapienie i dolomity, które służą do produkcji wapna i cementu, a także kamieni budowlanych i płyt wykładzinowych, jak również marmury i trawertyny, które mają przede wszystkim zastosowanie, jako ozdobny kamień budowlany i materiał okładzinowy. Jednakże szczególnie szeroko wykorzystywane w wernakularnym budownictwie mieszkaniowym są surowce skalne pochodzenia mechanicznego, będące produktami wietrzenia skał magmowych i osadowych. Zalicza się do nich piaskowce, żwiry, piaski oraz ropy i gliny. Piaskowce używane są do budowy fundamentów, ścian budynków i na licówki. Piaski i żwiry mają zastosowanie w produkcji zapraw murarskich i betonów. Z ropy i glin od dawna były wykonywane ściany domów wiejskich.

Stosowanie kamienia do budowy domów wernakularnych, zwłaszcza na obszarach górskich i wyżynnych, ma długą historię, sięgającą neolitu. Najczęściej kamień był używany do konstrukcji ścian nośnych. Dotyczy to w szczególności kamienia obrobionego, przybierającego formę masywnego równoległościanu. W przypadku surowego kamienia łamanego staranniej obrabiano jedynie dobrze widoczne lico. Żebra w ścianach domów murowanych nierzadko były konstruowane z kamienia obrobionego lub zwykłej cegły, czy też licówki (tzw. ściany kompozytowe).

Interesujący przykład wykorzystania lokalnych surowców skalnych w budownictwie regionalnym w Polsce stanowi międzyrzecze Warty i Neru (Gorączko, Gorączko 2011). Do konstrukcji murowanych budynków mieszkalnych i inwentarskich używano tam od końca XIX wieku, łatwego do pozyskania na miejscu, węglanowo-krzemionkowego kamienia budowlanego. Dzięki niemu budynki (ponad 1800) tego regionu wiejskiego uzyskały unikalną formę w skali całej środkowej części kraju.

Cegła z gliny lub mułu, suszona na słońcu (surówka), była wytwarzana na potrzeby budowlane już od czasów starożytnych, głównie w regionach bezleśnych. Później odmienne rodzaje cegieł lepionych z wyrobionej gliny, wypalanych i emaliowanych, służyły do wykonywania fasad (licówka), murów (wypełnieniowa) i ścian (dziurawka), a także zdobienia fasad (dekoracyjna). Cegły były również nierzadko łączone z kamieniem, drewnem, fajansem, czy terakotą, jak też tynkowane lub bielone wapnem.

Pospolitym materiałem budowlanym w zalesionych regionach świata pozostawało łatwe do obróbki drewno. Szczególnie często używane do wznoszenia ścian i dachów było drewno sosnowe, świerkowe, jodłowe, jesionowe i modrzewiowe, jak też drewno kasztanowca, bambusa i palmy. Znaczną rolę dogrywa również drewno dębowe cechujące się szczególnie dużą trwałością. Jest używane przede wszystkim na podwaliny, legary, słupy (łatki) i belki podtrzymujące pułap.

Współcześnie do regionalnego i lokalnego budownictwa mieszkaniowego w coraz szerszym zakresie wprowadzane są nowe materiały budowlane,

a zwłaszcza beton oraz żelbet, złożony z betonu wzmocnionego zbrojeniem z prętów stalowych, a także pustaki żużlowo-betonowe lub ceramiczne, keramzyt, szkło, metal (stal, aluminium, miedź itp.), blacha falista, materiały syntetyczne, sztuczne i hybrydowe (złożone z kilku metali). Żelbet zastępuje naturalne materiały budowlane, umożliwiając tworzenie odlewanych elementów o urozmaiconych kształtach. Ponieważ wytrzymuje duże naprężenia, pozwala na nowatorskie konstrukcje budowlane. Nie można też zapominać o przygotowywaniu na placach budowy różnorodnych prefabrykatów.

Domy budowane w stylu regionalnym przybierają różne formy. Bryła, tych zazwyczaj niewysokich domów, upodabnia się do prostopadłościanu, sześciianu, walca bądź stożka. W przekroju poziomym mogą one mieć kształt prostokątny, okrągły, eliptyczny lub nieregularny. Przeważnie są to budynki parterowe lub jednopiętrowe, złożone z niewielu izb i pomieszczeń niemieszkalnych. Czasami na danej parceli łączą się one w niewielkie skupienia wokół wewnętrznego dziedzińca. W poszczególnych jednostkach osadniczych mogą występować w rozproszeniu lub tworzyć różnej wielkości, zwarte zespoły osiedlowe.

Dachy stosowane w budownictwie regionalnym różnią się kształtem. Najczęściej spotykane są dachy: jednospadowe (jednopołaciowe), dwuspadowe (dwupołaciowe) i czterospadowe (czteropołaciowe). Do mniej rozpowszechnionych należą dachy uskokowe, mansardowe, naczółkowe, półszczytowe, półkolisty, stożkowe i tarasowe. Można też spotkać zarówno dachy niskie (płaskie) jak i wysokie (stromy).

Do pokrycia dachów jest używana przede wszystkim słoma, trzcina, gont, dachówka, oraz blachodachówka, blacha, eternit i papa. Strzecha do pokrywania dachów była powszechnie wykorzystywana od tysięcy lat. Wykonywano ją z różnych rodzajów traw, słomy zbóż, trzciny, liści pandanów, kordyliiny krzewiastej. Z uwagi na łatwopalność już w XV wieku w Londynie i w kolonialnym Bostonie wprowadzono zakaz pokrywania dachów strzechą. Jej zastosowania były zróżnicowane. W Korei w okresie państwa Dzoson (1392–1910) strzecha ze słomy ryżowej była stosowana na dachach mniejszych domów, podczas gdy dachy większych i bogatszych budynków były kryte dachówką z wypalanej gliny. Na Hawajach strzecha na szczytach dachów była wykonywana z kordyliiny, a na połaciach dachowych z liści trzciny cukrowej. Strzechę z grubych warstw słomy albo ze snopków wykorzystywano w krajach ze śnieżnymi zimami. Według *Atlas of Vernacular Architecture of the World* (2007) dachy kryte strzechą występowały tradycyjnie w Europie, Azji, Ameryce Łacińskiej i Afryce Subsaharyjskiej. Natomiast nie były spotykane w Ameryce Północnej.

Regionalne budownictwo mieszkaniowe wyróżnia się często interesującym zdobnictwem architektonicznym. Jego rozkwit zaznaczył się m.in. w XIX w. Dotyczy to w szczególności drewnianego budownictwa ludowego w Europie (Czerwiński 2012). Szczyty dachów wieńczyły ozdoby (śparogi) umieszczone

na końcu żerdzi, przybitych skośnie do krokwi w celu usztywnienia i zabezpieczenia przed wiatrem więźby dachu (wiatrownica). Do wiatrownic na wysokości kalenicy przybijano też sterczyzny profilowane albo ażurowe (pazdury). Pod oknem umieszczany był podokiennik, stanowiący ozdobę płaską lub w postaci gzymsu, wycinaną z jednego lub kilku kawałków drewna, a nad oknem rzeźbione nadokienniki. Na belkach powały były wycinane rozety. Stosowano również ozdobne zwieracze usztywniające słupy podcieni i odrzwia. Ściany domów bielono wapnem, gliną lub iłem rzecznym z dodatkiem kolorowych pigmentów, albo malowano i wycinano na nich ornamenty o motywach roślinnych lub geometrycznych. Często bogato były też zdobione drzwi wejściowe (np. wycinane rozety).

8.4. Zmienność przestrzenna budownictwa regionalnego na świecie i jej uwarunkowania

Regionalne typy domów mieszkalnych stanowią stosunkowo trwale dziedzictwo kulturowe. Obraz kartograficzny ich zróżnicowania przestrzennego na świecie (ryc. 1) przed 100 laty przedstawił szczegółowo Vidal de la Blache (1921). Nowsze badania prowadzone m.in. w Europie (Tokariew 1968) potwierdzają długotrwałe utrzymywanie się zmienności przestrzennej tego rodzaju typów budynków. Jest ona zdeterminowana przez kompleks warunków przyrodniczych i społeczno-kulturowych.

W przypadku środowiska naturalnego szczególnego znaczenia nabiera klimat, szata roślinna i budowa geologiczna. Z całokształtu warunków społeczno-kulturowych na pierwszy plan wysuwają się potencjał społeczeństw tradycyjnych, ich regionalne i lokalne tradycje oraz dziedzictwo historyczne, przynależność do określonych kultur i grup etnicznych, styl życia, zwyczaje i dominujące rodzaje aktywności gospodarczej, rozpowszechnienie tradycyjnych metod i technik budowlanych, rozwój i ochrona środowiska kulturowego.

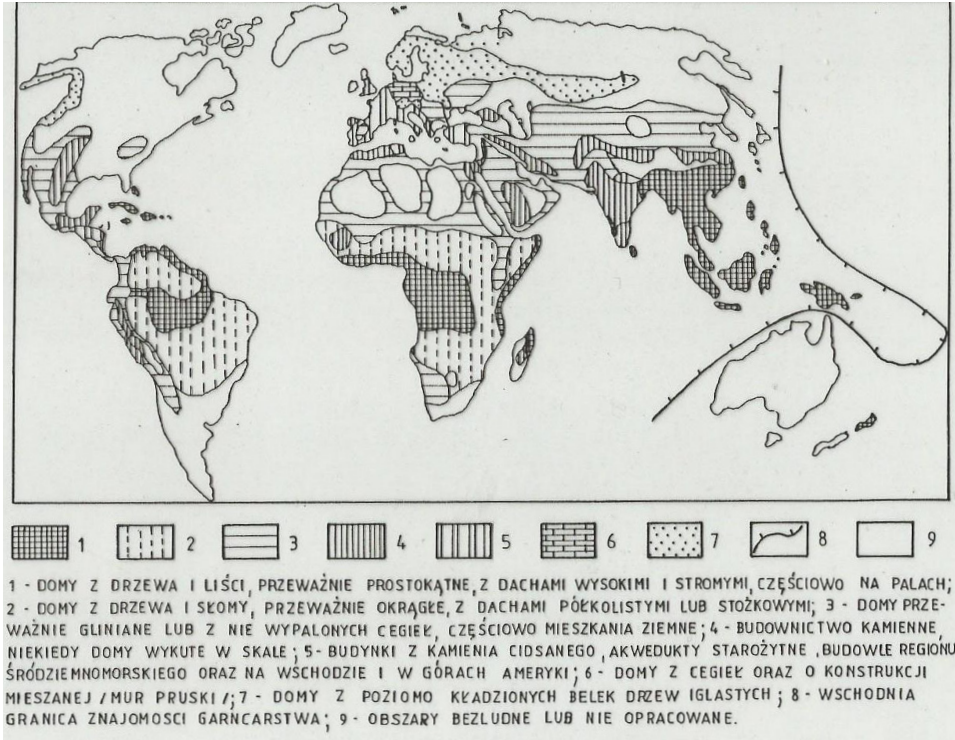
Warunki przyrodnicze

Klimat. W przypadku klimatu istotne ograniczenie dla form budowanych domów wernakularnych stanowią w szczególności warunki termiczne. Dla przykładu w regionach Bliskiego Wschodu o gorącym i suchym klimacie, aby zabezpieczyć mieszkania przed nadmiernym nagrzewaniem w ciągu lata, domy są wyposażane w rzucające długie cienie loggie, balkony i występy. W porze zimowej nagrzewająca się nawierzchnia rozległych dziedzińców służy tam do akumulowania ciepła słonecznego w bliskim otoczeniu domu. Budynki w gorących nadmorskich

regionach Północnej Afryki zwyczajowo posiadają płaskie dachy, które są wykorzystywane, jako miejsce do spania podczas chłodnych nocy. W przypadku regionów o bardzo wilgotnym klimacie domy na terenach bagnistych nad brzegami mórz, rzek i jezior dla ochrony przed przyływami lub wezbraniami są wznoszone na palach, także na wodzie. Dla odmiany w zimniejszych klimatach preferowana jest lokalizacja budynków w miejscach chronionych przed szczególnie silnym chłodem. Domy te zazwyczaj mają niedużą kubaturę i niskie sufity, co zabezpiecza je przed nadmierną utratą ciepła. Dobrą izolację termiczną zapewniają również budowane tam budynki przykryte warstwą ziemi albo wkopane w ziemię. Ideę tego typu domów doskonale egzemplifikują tzw. „czarne domy” spotykane na Zewnętrznych Hebrydach (Kissling 1944).

Szata roślinna, surowce skalne. Regionalny styl domów jest uzależniony od lokalnych, łatwo dostępnych materiałów budowlanych, zwłaszcza drewna i surowców skalnych. O dostępności drewna decyduje szata roślinna. Jak wykazał Vidal de la Blache (1921), typ domów z drewna i liści roślin, przeważnie prostokątnych z wysokimi dachami, niekiedy na palach, jest charakterystyczny dla Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej, Kotliny Kongo oraz Niziny Amazonki (ryc. 1). Z kolei domy z poziomo kładzionych belek z drzew iglastych rozpowszechniły się w Północnej i Wschodniej Europie oraz Azji w strefie tajgi, a także lasów iglastych i mieszanych. Dla odmiany domy z drewna, a także słomy, zazwyczaj okrągłe z dachami półkolistymi lub stożkowymi, występują głównie na Wyżynie Gujańskiej, Wyżynie Brazylijskiej oraz w Afryce w strefie lasów podrównikowych. Dzięki wykorzystaniu drewna w budownictwie powstała bogata i różnorodna architektura wernakularna. Jej charakterystyczną egzemplifikację stanowi architektura fińska.

W wielu regionach świata do najłatwiej osiągalnych materiałów budowlanych należy kamień, cegła i glina. Domy z kamienia ciosanego odgrywają szczególnie dużą rolę w Europie Zachodniej i na Bliskim Wschodzie, podczas gdy budynki z cegieł oraz z cegieł (gliny) i drewna (mur pruski) rozpowszechnione są na Nizinie Niemieckiej i w jej bliskim sąsiedztwie. Z kolei domy wznoszone z kamienia nieciosanego i niekiedy wykute w skale cechują Płw. Indyjski oraz regiony górzyste położone w różnych częściach świata (Kaukaz, Himalaje, Atlas, Góry Skaliste, Andy). Z dużych skupień, charakterystycznych domów wykutych w swoistych kominach zbudowanych z miękkich tufów wulkanicznych słynie Kapadocja w Turcji. Tymczasem stepy, sawanny, półpustynie i pustynie gorące, położone w różnych częściach świata, wyróżniają się domami najczęściej budowanymi z gliny lub niewypalonych cegieł, a czasem również mieszkaniem ziemnymi.

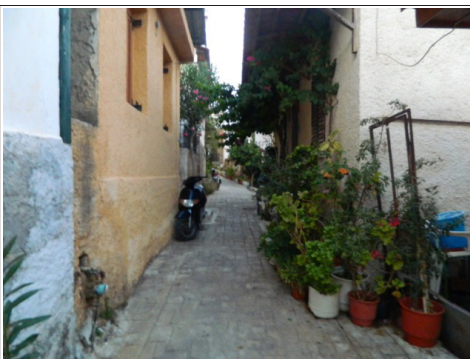
Ryc. 1. Typy domów na świecie wg P. Vidal de la Blache'a (1921)

1. Domy z drewna i liści roślin, przeważnie prostokątne, z dachami wysokimi i stromymi, częściowo na palach.
2. Domy z drewna, słomy, przeważnie okrągłe, z dachami półkolistymi lub stożkowymi.
3. Domy najczęściej z gliny lub niewypalonych cegieł, częściowo mieszkania ziemne.
4. Domy kamienne, niekiedy wykute w skale.
5. Domy z kamienia ciosanego.
6. Domy z cegieł i o konstrukcji mieszanej (mur pruski).
7. Domy z poziomo kładzionych belek z drzew iglastych.
8. Wschodnia granica znajomości garncarstwa.
9. Obszary bezludne lub nieopracowane.

Tabela 1. Domy wernakularne w regionach europejskich i pozaeuropejskich

Domy wernakularne, Norwegia
Źródło S. Mordwa (2013).

Domy wernakularne, Grecja
Źródło: A. Sys (2020).

Domy wernakularne, Hiszpania
Źródło: archiwum własne (2020).

Zagroda z poł. XIX w. w obwodzie irkuckim, Rosja
Źródło: EM PWN (2000).

Tabela 1. (cd.)

Tradycyjne domy w Halab, Syria
 Źródło: EM PWN (2000).

Jurta, Azja Środkowa
 Źródło: EM PWN (2000).

Domy wernakularne, Chiny Wschodnie
 Źródło A. Sys (2010).

Wioska Masajów, Kenia
 Źródło: EM PWN (2000).

Budowa domu, Wybrzeże Kości Słoniowej
Źródło: EM PWN (2000).

Wioska Indian Archuaco, Kolumbia
Źródło: EM PWN (2000).

Warunki społeczno-kulturowe. Indywidualność społeczno-kulturowa budownictwa regionalnego na świecie ma swoje odbicie zarówno w sferze normatywnej, obejmującej najważniejsze wartości, normy, reguły i zasady rządzące budową domów, jak i w sferze poznawczej odnoszącej się do samych budowniczych i użytkowników obiektów mieszkalnych, w której zawierają się ich określone potrzeby, wyobrażenia i preferencje mieszkaniowe, zasób wiedzy o komponentach środowiska mieszkaniowego i technikach budowlanych. Zauważmy przy tym, iż budownictwo regionalne odzwierciedla zawsze przede wszystkim tradycje historyczne i formy przystosowania do warunków środowiska przyrodniczego (tab. 1). W regionach o podobnym środowisku naturalnym występują nierzadko różne typy domów wernakularnych. Wynika to z odrębnych warunków społeczno-kulturowych. Społeczności należące do różnych kultur i ich domy odznaczają się zazwyczaj odrębnymi cechami. Odnosi się to również do wielofunkcyjnej części niemieszkalnej domów, budynków gospodarczych i bliskiego ich otoczenia. Przykładowo na Bliskim Wschodzie w piwnicach domów nierzadko ma miejsce tkanie dywanów, natomiast strychy służą, jako magazyny, a na dziedzińcach położonych blisko domów znajdują się piekarniki i fontanny ułatwiające przechowywanie żywności, zaś dachy domów są wykorzystywane do jej suszenia.

Można zauważyć, iż charakterystyczne dominujące typy tradycyjnego budownictwa mieszkaniowego są przypisane każdej z wielkich współczesnych cywilizacji, wyróżnionych przez S.P. Huntingtona (1997), do których należą ludy i narody reprezentujące te same kręgi kulturowe o podobnych systemach społecznych i religijnych. Cywilizację zachodnią o korzeniach chrześcijańskich, do której należy Europa i Ameryka Północna wraz z Australią i Nową Zelandią wyróżniają w szczególności domy z kamienia ciosanego (Europa Zachodnia i Południowa), domy z cegły (Europa Zachodnia) i muru pruskiego (Europa Środkowa-Nizina Niemiecka), jak też domy z poziomo układanych belek drzew iglastych (Europa Wschodnia i Północna, Alaska) oraz domy z gliny lub niewypalonych cegieł

(Europa Południowo-Wschodnia), a także domy kamienne, czasami wykute w skale (Góry Skaliste). Dodajmy, iż specyficzne formy domów w obrębie tej cywilizacji są przypisane ludom autochtonicznym. Budownictwo wernakularne cechujące, bliską cywilizacji zachodniej, cywilizację latynoamerykańską (łącznie z kulturami tubylczymi), która obejmuje Amerykę Łacińską, znamionują w szczególności tradycyjne okrągłe domy z drewna lub słomy z dachami półkolistymi albo stożkowymi, jak też zazwyczaj prostokątne domy z drewna i liści roślin, z wysokimi i stromymi dachami. W Andach występują też domy z gliny i niewypalonych cegieł oraz domy kamienne i wykute w skale. Cywilizacja prawosławna, obejmująca Rosję i inne kraje o rodowodzie bizantyjskim, charakteryzuje się w głównej mierze domami wznoszonymi tradycyjnie z poziomo ułożonych belek drzew iglastych. Dla odmiany cywilizację chińską i jej pochodną cywilizację japońską, które obejmują Chiny, Koreę, Japonię i Azję Południowo-Wschodnią cechują domy wernakularne, głównie prostokątne, budowane z drewna i liści roślin, z wysokimi i stromymi dachami, oraz czasami domy na palach konstruowane nad brzegami mórz i wielkich rzek. Podobna zabudowa mieszkaniowa występuje na obszarach Sri Lanki, Birmy, Tajlandii, Laosu, Kambodży oraz Tybetu, Bhutanu i Mongolii, zdominowanych przez cywilizację buddyjską. Cywilizacja hinduistyczna, która opanowała przede wszystkim subkontynent indyjski, odznacza się dominacją wernakularnych domów kamiennych, niekiedy wykutych w skałach, a w północnej części tego regionu domów z gliny lub niewypalonych cegieł. Cywilizację islamską, która zaczęła się rozwijać na Półwyspie Arabskim i opanowała stopniowo Afrykę Północną i Azję Środkową, reprezentują najczęściej tradycyjne domy z gliny lub niewypalonych cegieł, a w regionach górzystych i wyżynnych domy kamienne lub wykute w skale. Kształtującą się cywilizację afrykańską, utożsamianą głównie z Czarną Afryką, wyróżniają najczęściej wernakularne, prostokątne domy z drewna i liści roślin o dachach wysokich i stromych, a niekiedy wznoszone na palach (Kotlina Kongo, wybrzeże Zatoki Gwinejskiej i Afryki Wschodniej, Madagaskar), otoczone od północy, wschodu i południa szeroką strefą z domami z drewna lub słomy zwykle okrągłymi o dachach półkolistych lub stożkowych.

8.5. Typologia przestrzenna i regionalizacja tradycyjnego budownictwa mieszkaniowego

Typologia przestrzenna i regionalizacja tradycyjnego budownictwa mieszkaniowego wymaga wnikliwego doboru jego cech i ich kombinacji oraz przypisanego im jednorodnego zbioru jednostek przestrzennych, wydzielonych przy użyciu odpowiedniej metody podziału przestrzeni mieszkaniowej. Do podstawowych cech typologicznych domów zalicza się: 1) lokalizację szczegółową (adres), 2) rok budowy, 3) rodzaj właściciela, 4) wartość rynkową, 5) konstrukcję budowlaną,

6) stan techniczny, 7) liczbę kondygnacji, 8) materiał ścian, 9) kształt dachu, 10) pokrycie dachu, 11) wyposażenie w instalacje sanitarno-techniczne, 12) rodzaj drzwi wejściowych, 13) rodzaj okien, 14) rodzaj podłogi, 15) rodzaj stropu, 16) zdobnictwo architektoniczne, 17) przeznaczenie pomieszczeń, 18) układ przestrzenny pomieszczeń, 19) liczbę mieszkań, 20) liczbę izb mieszkalnych, 21) powierzchnię użytkową mieszkań, 22) kubaturę domu, 23) powierzchnię zabudowy domu, 24) powierzchnię użytkową domu, 25) liczbę rodzin (gospodarstw domowych) zamieszkujących dom, 26) liczbę mieszkańców (użytkowników) domu, 27) układ przestrzenny zabudowy działki mieszkaniowej, 28) przeznaczenie budynków położonych na danej działce mieszkaniowej, 29) powierzchnię działki mieszkaniowej, 30) formy użytkowania działki mieszkaniowej, 31) otoczenie działki mieszkaniowej. Istotną wartość poznawczą mogą mieć zarówno jednocechowe, jak i wielocechowe typologie przestrzenne zabudowy mieszkaniowej. Precyzyjną typologię wielocechową domów umożliwiają przede wszystkim nowoczesne metody taksonomii numerycznej.

M. Kielczewska-Zaleska (1969) kojarzy określone typy regionalnego budownictwa mieszkaniowego z formami osadnictwa. Szczególną uwagę zwróciła na różnorodność typów domów i rodzajów materiałów budowlanych cechujących osadnictwo pierwotne, doskonale dostosowane do warunków środowiska przyrodniczego. Formy domów związane z zajęciami ludności w odniesieniu do osadnictwa pierwotnego rozpatrywała również D. Szymańska (2013).

Wśród wielu różnych typologii budownictwa regionalnego, ze względu na duży zasięg przestrzenny i przemyślany dobór cech diagnostycznych, wyróżniają się m.in. opracowania: P. Vidal de la Blache'a (1921), S.A. Tokariewa (1963), I. Tłoczka (1958) i T. Czerwińskiego (2012). Oryginalna, cytowana już wcześniej, typologia budownictwa regionalnego na świecie, opracowana w 1921 r. przez P. Vidal de la Blache'a, do dziś zachowała bezsporne walory poznawcze. Biorąc pod uwagę kombinacje najbardziej wyróżniających cech budynków mieszkalnych w skali regionalnej, takich jak kształt, materiał ścian i rodzaj dachu, wydzielił on siedem typów domów, określając również ich charakterystyczne zasięgi przestrzenne (ryc. 1). Poszczególnym typom zostały nadane następujące nazwy: 1. Domy z drewna i liści roślin, przeważnie prostokątne, z dachami wysokimi i stromymi, częściowo na palach. 2. Domy z drewna, słomy, przeważnie okrągłe, z dachami półkolistymi lub stożkowymi. 3. Domy najczęściej z gliny lub niewypalonych cegieł, częściowo mieszkania ziemne. 4. Domy kamienne, niekiedy wykute w skale. 5. Domy z kamienia ciosanego. 6. Domy z cegieł i o konstrukcji mieszanej (mur pruski). 7. Domy z poziomo kładzionych belek z drzew iglastych.

Interesujący przykład regionalnej typologii tradycyjnego wiejskiego budownictwa mieszkaniowego w Europie (ryc. 2) przedstawia opracowanie pod redakcją S.A. Tokariewa (1968). Typologia ta bazuje na szczegółowej analizie uwarunkowanych historycznie typów budownictwa wiejskiego występujących w określonych

krajach i regionach Europy (bez Rosji). Zasadniczą podstawą tej typologii była geneza i ewolucja planów domów wiejskich. Do jej uszczegółowienia posłużyły przede wszystkim rodzaje użytych materiałów i technik budowlanych. Wyróżniono w niej 8 regionalnych typów domów: 1. Wschodnio-Europejski, 2. Południowo-Europejski, 3. Zachodnio-Europejski, 4. Anglosaksoński, 5. Alpejski, 6. Baskijsko-Jurajski, 7. Północno-Skandynawski, 8. Południowo-Skandynawski.

I. Tłoczek (1958), zakładając zależność między formą architektoniczną a warunkami naturalnymi i kulturowymi, opracował rozbudowaną regionalizację budownictwa wiejskiego w Polsce. W 6 strefach równoleżnikowych wyróżnił 23 typy domów wiejskich różniących się przede wszystkim wyglądem zewnętrznym. Strefy te zostały wydzielone w oparciu o kryteria geograficzne, natomiast typy bazują na kryteriach etniczno-kulturowych. (Strefa 1 – Karpaty, typ: łemkowski, sądecki, podhalański, orawski, żywiecki. Strefa 2 – Kotliny Podkarpackie, typ: rzeszowski, krakowski. Strefa 3 – Pas Starych Gór i Wyżyn, typ: lubelski, kielecki, opoczyński, górnośląski, dolnośląski. Strefa 4 – Pas Nizin Środkowych, typ: podlaski, kurpiowski, łowicki, kujawski, wielkopolski, lubuski. Strefa 5 – Pojezierza Północne typ: mazurski, kaszubsko-borowiacki. Strefa 6 – Niziny Nadmorskie, typ: warmiński, kaszubski-nadmorski, słowiński, zachodniopomorski).

T. Czerwiński (2012) utożsamia regiony budownictwa ludowego w Polsce z podziałem geograficzno-historycznym kraju. Wyodrębnił przy tym 10 następujących regionów o zdecydowanie odmiennym stylu tego budownictwa: 1. Pomorze, 2. Mazury z Warmią i Powiślem, 3. Suwalszczyzna, 4. Mazowsze, 5. Podlasie, 6. Ziemia chełmińska i dobrzyńska, 7. Kujawy, 8. Wielkopolska, 9. Śląsk, 10. Małopolska. Odrębnie zostały potraktowane Żuławy ze względu na budownictwo holenderskie. W każdym regionie zwrócił uwagę na jego specyficzne położenie geograficzne, przeszłość historyczną i grupy etnograficzne. Styl budownictwa identyfikował w oparciu o plany zagród chłopskich, konstrukcje dachów i ścian chat oraz rozplanowanie ich wnętrz, a także wystrój architektoniczny i zdobnictwo. Silnie zaakcentowane zostało zróżnicowanie wewnątrzregionalne budownictwa ludowego.

8.6. Podsumowanie

Regionalna zabudowa mieszkaniowa określana jest też mianem budownictwa wernakularnego. Budynki, wernakularne są świadectwem historii, reprezentując obiekty wznoszone przy użyciu tradycyjnych materiałów i stylów, przez miejscowych budowniczych, odwołujących się do dziedzictwa regionalnego i lokalnego. Typowe budownictwo wernakularne reprezentują przede wszystkim małe, proste konstrukcje, bazujące na miejscowych surowcach i materiałach budowlanych, które wyróżnia harmonia pomiędzy naturą i rdzennymi mieszkańcami. Budownictwo to, ukształtowane pod wpływem treści kulturowych przekazywanych z pokolenia

na pokolenie, przetrwało głównie na obszarach wiejskich i słabo zurbanizowanych. Wielu wybitnych architektów inspirowały walory estetyczne regionalnej zabudowy mieszkaniowej. Jej geneza i ewolucja wiąże się z procesem personalizacji domu.

Wśród geografów problematyką domu i mieszkania w różnych regionach świata w powiązaniu z warunkami naturalnymi i społeczno-kulturowymi interesują się przede wszystkim przedstawiciele geografii kultury, geografii społecznej oraz geografii osadnictwa. Współczesne badania geograficzne w tej dziedzinie dotyczą głównie różnorodnych znaczeń i funkcji domu. Nowym problemem badawczym, stało się doświadczanie domu, jako miejsca pracy, przemocy, oporu, negacji i kontestacji. W polskiej geografii społeczno-ekonomicznej liczne prace badawcze, odwołujące się często do wyników badań z dziedzin pokrewnych, zostały poświęcone środowisku mieszkaniowemu oraz strukturze przestrzennej zasobów mieszkaniowych i warunków mieszkaniowych w miastach i regionach miejskich.

Do najważniejszych wyników osiągniętych tej pracy należy zaliczyć identyfikację cech regionalnych typów domów oraz ich zróżnicowania przestrzennego. Ustalono, iż pod wpływem różnorodnych czynników: przyrodniczych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych wykształciły się regionalne i lokalne typy tradycyjnych domów, reprezentujące odrębne kombinacje podobnych cech i specyficzne zasięgi przestrzenne. Równocześnie wytworzyły się regiony architektoniczne zdefiniowane, jako obszary zdominowane przez formy budowlane i plastyczne reprezentujące podobne cechy.

Jak wykazano, regionalne typy domów różnicują się przestrzennie przede wszystkim z uwagi na rodzaj stosowanych do ich budowy materiałów budowlanych, a także formę budynków, ich wielkość, kształt i pokrycie dachów. Do materiałów najczęściej wykorzystywanych w tym budownictwie – w zależności od określonych warunków miejscowych – należą drewno, kamień, piasek, glina i cegła. Domy budowane w stylu regionalnym przybierają przy tym różnorodne formy, upodabniające się do prostopadłościanu, sześciianu, walca bądź stożka. Ich dachy różnią się kształtem, przy czym najczęściej są to dachy: jednospadowe, dwuspadowe i czterospadowe. Do ich pokrycia wykorzystywana jest wszystkim słoma, trzcina, gont i dachówka. Warto też zauważyć, iż budownictwo to wyróżnia się często interesującym zdobnictwem architektonicznym. Regionalny typ domów inspirował twórczość wielu wybitnych architektów.

Szczególnie charakterystyczną cechą zmienności przestrzennej regionalnych typów domów na świecie stanowi układ strefowy. Jest on zdeterminowany przez kompleks warunków naturalnych i społeczno-kulturowych. Nader istotne ograniczenie dla form budowanych domów stwarzają warunki termiczne. Szata roślinna i budowa geologiczna decyduje o dostępności szczególnie popularnych materiałów budowlanych, takich jak drewno i surowce skalne. Na obszarach zalesionych

odrębne strefy obejmują domy z drewna i liści roślin, przeważnie prostokątne z wysokimi dachami, domy z poziomo kładzionych belek z drzew iglastych, a także domy z drewna oraz słomy, zazwyczaj okrągłe z dachami półkolistymi lub stożkowymi. W regionach, gdzie do najłatwiej osiągalnych materiałów budowlanych należy kamień, cegła i glina, indywidualne zasięgi przestrzenne znamionują domy z kamienia ciosanego i cegły, budynki wznoszone z kamienia nieciosanego i wykute w skale, domy konstruowane z cegły lub gliny i drewna (mur pruski), a także domy budowane z gliny lub niewypalonych cegieł.

Stwierdzono, iż indywidualność kulturowa tradycyjnego budownictwa regionalnego na świecie ma swoje odbicie zarówno w sferze normatywnej, obejmującej najważniejsze utrwalone wartości, normy, reguły i zasady rządzące budową domów, jak i w sferze poznawczej. Budownictwo to zawsze odzwierciedla przede wszystkim tradycje historyczne i formy przystosowania do warunków środowiska przyrodniczego. Stąd też w regionach o podobnym środowisku naturalnym występują nierzadko różne typy domów wernakularnych. Trzeba przy tym zaznaczyć, iż specyficzne kombinacje typów wernakularnego budownictwa mieszkaniowego są przypisane każdej z wielkich współczesnych cywilizacji.

Typologie regionalne tradycyjnej zabudowy mieszkaniowej bazują na różnorodnych zbiorach cech diagnostycznych. Z uwagi na odmienny zasięg przestrzeny i przemyślany dobór tych cech, wyróżniają się m.in. typologie opracowane przez: P. Vidal de la Blache'a, S.A. Tokariewa, I. Tłoczka i T. Czerwińskiego.

Literatura

- Andrzejewski A., 1987, *Polityka mieszkaniowa*, PWE, Warszawa.
- Bachvarov M., 2005, *Osiedla zamknięte – „getta” z wyboru*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Współczesne procesy urbanizacyjne i ich skutki*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, XVIII: 235–244.
- Blakely E., Snyder M., 1997, *Fortress America*, Brookings Institution, Washington.
- Blunt A., 2005, *Cultural geography: cultural geographies of home*, „Progress in Human Geography”, 29(4): 505–515.
- Bourne L.S., 1986, *The geography of housing*, Edward Arnold, London.
- Braun H., 1969, *Old English house*, Faber and Faber Limited, London.
- Chaberko T., 2012, *Perspektywy rozwoju rynku loftów w Krakowie*, „Space–Society–Economy”, 11: 225–236.
- Chabowski R., 2007, *Kwestia klasyfikacji i nazewnictwa osiedli zamkniętych w Warszawie*, [w:] B. Jałowicki, W. Łukowski (red.), *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa: 121–126.
- Czerwiński T., 2012, *Budownictwo ludowe w Polsce*, Sport i Turystyka-Muza SA, Warszawa.
- Dzieciuchowicz J., 1974, *Rozwój budownictwa mieszkaniowego w Łodzi w latach 1945–1965 oraz jego wpływ na zmiany warunków mieszkaniowych ludności*, „Zeszyty Naukowe UŁ”, ser. II, 55: 31–47.

- Dzieciuchowicz J., 1976, *Szczegółowa rejonizacja warunków mieszkaniowych ludności Łodzi w roku 1970*, „Acta Universitatis Lodziensis”, ser. II, 7: 3–40.
- Dzieciuchowicz J., 1980, *Kompleksowa rejonizacja warunków mieszkaniowych ludności wielkiego miasta (przykład Łodzi)*, „Acta Universitatis Lodziensis”, ser. II, 22: 21–38.
- Dzieciuchowicz J., 1986, *Les stratifications socio-economique verticale d'un grand ensemble Łódź*, „L'Espace Géographique”, 1: 48–56.
- Dzieciuchowicz J., 1991, *Pionowa zmienność cech demograficznych i społecznych ludności w świetle badań Śródmiejskiej Dzielnicy Mieszkaniowej w Łodzi*, „Przegląd Ekonomiczno-Społeczny m. Łodzi” (1985–1987), 10: 219–236.
- Dzieciuchowicz J., 1999, *Ewolucja i typologia przestrzenna budownictwa mieszkaniowego w Łodzi*, Materiały XLVIII Zjazdu PTG, t. 2: 89–95, PTG, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Dzieciuchowicz J., 2011a, *Środowisko mieszkaniowe wielkiego miasta. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dzieciuchowicz J., 2011b, *Społeczne budownictwo mieszkaniowe w Łodzi – Rozwój, zasoby mieszkaniowe i ich użytkownicy*, „Space–Society–Economy”, 10: 115–141.
- Dzieciuchowicz J., Groeger L., 2016, *Nowa przestrzeń mieszkaniowa. Lofty i rezydencje w Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dzieciuchowicz J., Stolarczyk B., Suliborski A., 1972, *Warunki mieszkaniowe centrum Kielc w ujęciu przestrzennym*, „Zeszyty Naukowe UE”, 49: 37–65.
- Erdayu Os'hara O., Esmawee E., Masran S., 2012, *Personalisation of the home*, „Procedia Social and Behavioral Sciences”, 49: 328–340.
- Flint A., 2017, *Le Corbusier. Architekt jutra*, Wydawnictwo WAB, Warszawa.
- Frantz K., 2000, *Gated communities in USA – a new trend in urban development*, „Spaces, Populations, Societies”, 1: 101–113.
- Gądecki J., 2007, „*Za murami*” – krytyczna analiza dyskursu na temat osiedli typu gated communities w Polsce, [w] B. Jałowicki, W. Łukowski (red.), *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa: 87–98.
- Gądecki J., 2009, *Za murami. Osiedla grodzone w Polsce – analiza dyskursu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Gąsior-Niemiec A., Glasze G., Lippok W., Pütz R., 2007, *Grodzenie miasta: casus Warszawy*, „Studia Regionalne i Lokalne”, 4(30): 5–30.
- Goetheus C., Brown S. (red.), 2021, *National policies on cultural landscapes in Latin America*, Routledge, London.
- Gorączko M., Gorączko A., 2011, *Budownictwo regionalne w widłach Warty i Neru*, „Acta Scientiarum Polonorum. Architectura”, 10(2): 15–24.
- Groeger L., 2004, *Waloryzacja przestrzeni mieszkaniowej w opiniach klientów łódzkich biur obrotu nieruchomościami*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Groeger L., 2013, *Zróżnicowanie i wartościowanie przestrzeni mieszkaniowej, na przykładzie miast województwa łódzkiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Gryglewski P., Wróbel R., Ucińska A., 2009, *Łódzkie budynki. 1945–1970*, Dom Wydawniczy Książy Młyn, Łódź.
- Gultek M., 1997, *Preservation of the historical environment for cultural heritage: a case study of vernacular Instabul houses*, Texas Tech University, Lubbock.

- Haberlandt M., Haberlandt A, 1928, *Die Völker Europas und ihre volkstümliche kultur*, Stuttgart.
- Hyon-Sob K., 2009, *Alvar Aalto and humanizing of architecture*, „Journal of Asian Architecture and Building Engineering”, 16: 9–16.
- Ilnicki D., 2006, *Rozwój przestrzeni rezydencjalnej Wrocławia*, „Biuletyn KPZK PAN”, 227: 36–54.
- Jałowicki B., 2007, *Fragmentacja i prywatyzacja przestrzeni*, [w:] B. Jałowicki, W. Łukowski (red.), *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa: 11–29.
- Janiszewska A., Klima E., Rochmińska A., 2011, *Jakość życia na łódzkich osiedlach*, „Space–Society–Economy”, 10: 145–179.
- Janiszewska A., Klima E., Rochmińska A., 2012, *Kobiety i mężczyźni o warunkach życia w blokach*, „Space–Society–Economy”, 11: 133–143.
- Jones D. (red.), 2015, *Historia architektury*, Arkady, Warszawa.
- Kaczmarek S., 1996, *Struktura przestrzenna warunków zamieszkania w Łodzi*, ŁTN, Łódź.
- Kaltenberg-Kwiatkowska E. (red.), 1982, *Mieszkanie – analiza socjologiczna*, PWE, Warszawa.
- Karwińska A., 2008, *Gospodarka przestrzenna. Uwarunkowania społeczno-kulturowe*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kiełczewska-Zaleska M., 1969, *Geografia osadnictwa. Zarys problematyki*, PWN, Warszawa.
- Kissling W., 1944, *House traditions in the Outer Hebrides. The black house and the beehive hut*, „Man”: 134–140.
- Klima E., 2012, *Geografia domu – mieszkanie w blokach*, „Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 12: 19–36.
- Kozłowski S., Słysz K., Węglowski M., Wierchowski M., Zastawiak B., Zgud K., 2005, *Vademecum gospodarki przestrzennej*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.
- Lis P., 2015, *Cykle mieszkaniowe. Rola rynku i państwa*, Wydawnictwo UE, Poznań.
- Low S., 2003, *Behind the gates: life security and the pursuit of happiness in fortress America*, Rutledge, London.
- Manzi T., Smith Bowers B., 2005, *Gated communities as club goods: Segregation or social cohesion?* „Housing Studies”, 20(2): 345–359.
- Marcińczak S., 2004, *Ocena warunków zamieszkania w opinii mieszkańców Osiedla im. Montwiłła-Mireckiego w Łodzi*, „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, XVII: 199–208.
- Marcińczak S., 2009, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej Łodzi w latach 1988–2005*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Meitzen A., 1882, *Das deutsche haus in seinen volkstümlichen formen*, Berlin.
- Michałowski L., 2007, *Granice bezpieczeństwa, czyli krótka historia pewnego bloku*, [w:] B. Jałowicki, W. Łukowski (red.), Wydawnictwo SWPS Academica, Warszawa: 99–109.
- Milewska-Osiecka 2010, *Budownictwo mieszkaniowe aglomeracji łódzkiej (zróżnicowanie i struktura przestrzenna po roku 1994)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Miszewska B., 2006, *Osiedla rezydencjonalne Wrocławia*, „Biuletyn KPZK PAN”, 227: 114–131.

- Moszyński K., 1919–1939, *Kultura ludowa Słowian*, t. 1, Kraków.
- Oikarinen E., 2007, *Studies on housing price dynamics*, Series A-9, Turku School of Economics, Tampere.
- Owczarek D.A., 2007, *Życie społeczne zamkniętych osiedli warszawskich – czyli co się dzieje za bramą?*, [w:] B. Jałowicki, W. Łukowski (red.), Wydawnictwo, SWPS Academica, Warszawa: 127–133.
- Polko A., 2005, *Miejski rynek mieszkaniowy i efekt sąsiedztwa*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice.
- Poterba J.M., 1991, *House price dynamics: The role of tax policy and demography*, „Brookings Papers on Economic Activity”, 1991(2): 143–203.
- Prokopek M., 2019, *Etnografia. Materialna kultura ludowa Polski na tle porównawczym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Rembowska K., 2002, *Kultura w tradycji i we współczesnych nurtach badań geograficznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Roe M., Taylor K. (red.), 2014, *New cultural landscapes*, Routledge, London–New York.
- Somerville P., 1992, *Homelessness and the meaning of home: Rooflessness or rootlessness*, „International Journal of Urban Regional Research”, 16: 529–539.
- Szacki J., 2011, *Tradycja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Szymańska D., 2013, *Geografia osadnictwa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Tłoczek I., 1958, *Chałupy polskie*, Arkady, Warszawa.
- Tobiasz-Lis P., *Osiedla grodzone w Łodzi. Przyczyny i konsekwencje zjawiska*, „Space–Society–Economy”, 11: 99–114.
- Tokariew S.A. (red.), 1968, *Typy sielskiego żiliszczu w stranach zarubieżnoy Jewropy*, Izdatielstwo Nauka, Moskwa.
- Turowski J., 1979, *Środowisko mieszkaniowe w świadomości ludności miejskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław.
- Vakarelski C., 1965, *Etnografia Bułgarii*, PWN, Wrocław.
- Valentine G., 2001, *Social geographies: Space and society*, Routledge, London.
- Vidal de la Blache P., 1921, *Principes de géographie humaine*, Paris.
- Webster C., 2001, *Gated cities of tomorrow*, „Town Planning”, 72(2): 149–170.
- Zaborski B., Wrzosek A., 1933, *Antropogeografia*, [w:] *Wielka Geografia Powszechna*, Warszawa.